

Kristina Lekić Barunčić

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Sveučilišna avenija 4, HR–51000 Rijeka
kristinalb@uniri.hr

Rawlsova teorija pravednosti u kontekstu mentalnih poremećaja¹

Sažetak

Rawlsova teorija pravednosti predmet je brojnih kritika zbog pretpostavke nemogućnosti adekvatnog uključanja osoba s mentalnim oštećenjima, bilo kao zakonodavaca bilo kao korisnika načela pravednosti. Kritika Marthe Nussbaum usmjerena je na problem zakonodavne skupine i mogućnosti uključanja osoba koje su, zbog kriterija racionalnosti i razločnosti, isključene iz procesa formiranja temeljnih načela. U ovome radu prepoznajem probleme s kojima se Rawlsova teorija susreće u svjetlu navedenih kritika te kao rješenje predlažem konstruktivnu interpretaciju teorije pravednosti. Takva interpretacija omogućit će nam proširenje skupine zakonodavaca kroz uključivanje onih pojedinaca s mentalnim oštećenjima koji su, ističe Nussbaum, sposobni sudjelovati u odabiru načela pravednosti. Također, ponuđena interpretacija u opseg pravednosti obuhvatit će i osobe s najtežim oblicima mentalnih poremećaja, tako da im omogući zaštitu putem proširene liste valjanih razloga za načela pravednosti, koji će biti senzibilni prema specifičnim interesima i potrebama takvih osoba.

Ključne riječi

John Rawls, teorija pravednosti, osobe s mentalnim oštećenjima, Martha Nussbaum

Uvod

Namjera je rada preispitati Rawlsovu teoriju pravednosti u svjetlu kritika o limitiranosti njezina opsega za uključanje osoba s mentalnim poremećajima.² Naime, Rawlsovoj se teoriji upućuje prigovor da se načela pravednosti odnose isključivo na slobodne i jednake građane sposobne za uzajamno korisnu društvenu suradnju.³ Takav opseg pravednosti je, smatraju kritičari, preuzak da bi uključio osobe s mentalnim oštećenjima, čime Rawlsova teorija praved-

1

Ovaj rad rezultat je istraživačkog projekta »Javno opravdanje i pluralizam sposobnosti (JOPS)«, IP-2020-02-8073, financiranog od strane Hrvatske zaklade za znanost.

2

Kroz rad koristim termin »metalni poremećaj« s obzirom na karakteristike kognitivnih oštećenja kako ih opisuje i koristi Martha Nussbaum, tj. kao stanja koja u većoj ili manjoj mjeri utječu na kvalitetu života pojedinca, usredotočujući se pritom na mentalna, a ne fizička oštećenja. Pri tome se oslanjam na Nussbaumin pristup utemeljen na sposobnostima koji teži »adekvatnom rješavanju potreba mentalno onesposobljenih osoba«. Usp. Martha Nussbaum, »Capabilities and

Disabilities: Justice for Mentally Disabled Citizens«, *Philosophical Topics* 30 (2002) 2, str. 133–165, doi: <https://doi.org/10.5840/philtopics200230218>.

3

Vidi: Martha Nussbaum, *Frontiers of Justice. Disability, Nationality, Species Membership*, Belknap Press, Cambridge 2006.; Martha Nussbaum, »The Capabilities of People with Cognitive Disabilities«, *Metaphilosophy* 40 (2009) 3–4, str. 331–351, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.2009.01606.x>; Nancy S. Jecker, »What We Have Reason to Value: Human Capabilities and Public Reason«, u: Hon-Lam Li, Michael Campbell (ur.), *Public Reason and Bioethics*, Palgrave Macmillan, →

nosti replicira povijesne nepravde u formi isključenja određenih članova iz procesa kreiranja društvenih i političkih načela.⁴

Najutjecajnijiu kritiku dosega Rawlsove teorije pravednosti formulirala je Martha Nussbaum. Iako drži da Rawlsova teorija predstavlja do tada postignuti vrhunac političke misli, Nussbaum smatra da je ista nedostatna za rješavanje problema inkluzije osoba s mentalnim poremećajima. Razlog tomu je taj što se načela pravednosti formuliraju kako bi odgovarala potrebama i interesima racionalnih i razložnih građana, dok ostali pojedinci, oni koji ne zadovoljavaju ove kriterije, mogu biti uključeni tek kasnije i posredno. Preciznije rečeno, Nussbaum naglašava kako je problem u tome što su glasovi osoba s mentalnim poremećajima ignorirani pri procesu stvaranja načela pravednosti.⁵ Ovako elaborirane kritike mogle bi predstavljati značajne nedostatke u Rawlsovoj teoriji, u kontekstu nemogućnosti davanja adekvatnih odgovora na pitanja odnosa društva prema osobama s mentalnim poremećajima. Međutim, kako će biti prikazano u radu, smatram da je rješenje moguće postići kroz specifičnu interpretaciju Rawlsove teorije koja pokriva slučajeve koji su, po Nussbauminu mišljenju, kritični.

Kao inovativan doprinos raspravi predlažem proširenje Rawlsove ideje pravednosti, kako bi primjereno uključivala osobe s mentalnim poremećajima.⁶ Potonje ću postići kroz proširenje u tri koraka, ovisno o razini stupnja oštećenja uzrokovanog mentalnim poremećajem. Kako bih opisala tri koraka proširenja koristit ću se primjerima često citiranim u literaturi i korištenim kao polazište za mnoge kritike – primjer Arthura, dječaka s autizmom, Jamieja, dječaka s Downovim sindromom, i Seshe, djevojke s cerebralnom paralizom i teškim intelektualnim oštećenjima.⁷

K proširenju Rawlsove teorije pravednosti krećem od uključenja (1) osoba s mentalnim poremećajima koji su, unatoč svojem stanju, racionalne i razložne osobe, prema Rawlsovim kriterijima. Potonje se oslanja na Nussbauminu kritiku da Rawlsova teorija – zbog inzistiranja na kriterijima racionalnosti i razložnosti – ne može uključiti osobe s mentalnim poremećajima u skupinu zakonodavaca.⁸ No, na primjeru Arthura, pokazat ću da neke osobe s mentalnim poremećajima mogu zadovoljiti kriterije racionalnosti i razložnosti u Rawlsovu smislu te biti punopravno uključeni u kreiranju načela pravednosti. Drugo, smatram da je veće proširenje Rawlsove teorije moguće, odnosno da je moguće teorijom obuhvatiti (2) osobe s mentalnim poremećajima koje nemaju sposobnost pune racionalnosti, poput Jamieja. U tu svrhu, koristim se dijelom teorije »minimalnih moralnih moći« koju predlaže Gabriele Badano, s naglaskom na njegovu tezu o »minimalnoj racionalnosti« koju zadovoljavaju i osobe s težim oblicima mentalnih oštećenja.⁹ Međutim, kako ću prikazati, kritički sam nastrojena prema Badanovoj ideji »minimalne razložnosti«, za koju držim da nije u duhu Rawlsove teorije pravednosti. Iz tog razloga, ponudit ću čitanje Rawlsa koje prepoznaje da osoba može biti potpuno razložna, no minimalno racionalna te kao takva biti sudionik u teoriji pravednosti kao sukreator načela pravednosti. Time proširujem Rawlsovu teoriju tako da obuhvaća osobe s različitim formama i stupnjevima mentalnih oštećenja, zadržavajući pritom razložnost kao ključan element Rawlsova projekta. Treće i posljednje, upustit ću se, kako je prepoznato u literaturi, u najveći problem Rawlsove teorije – nemogućnost uključenja osoba s teškim oblicima mentalnih poremećaja u opseg pravednosti. U kontekstu proširenja domene pravednosti na osobe s teškim oblicima mentalnih poremećaja, prikazat ću nedostatnost interpretacije Samuela Freemana, koji se poziva na humanitarnu

pravednost i temeljna ljudska prava kako ih Rawls opisuje u *Zakonu naroda*.¹⁰ Naime, Nussbaumine kritike usmjerene su prema Rawlsovoj socijalnoj pravednosti i nemogućnosti inkluzije osoba s mentalnim poremećajima u istu. Držim da traženje rješenja za ovaj problem izvan okvira socijalne pravednosti samo potvrđuje Nussbauminu zabrinutost. Stoga je potrebno pronaći efikasnije rješenje kroz daljnje proširenje Rawlsove teorije pravednosti. Kako ću pokazati kroz primjer Seshe, proširenje opsega socijalne pravednosti je moguće u vidu (3) uključenja osoba s teškim oblicima mentalnih poremećaja na način osiguravanja da isti budu zaštićeni proširenim popisom temeljnih načela pravednosti. U ovom posljednjem koraku proširenja, argumentirat ću da je moguće uspostaviti prošireni popis razloga relevantnih za opravdanje temeljnih načela pravednosti koje će prihvatiti svi razložni i (minimalno) racionalni članovi, a koji će adekvatno štititi interese onih članova koji to nisu. Struktura rada bit će sljedeća. Prvo, ponudit ću kratki pregled glavnih elemenata Rawlsove teorije pravednosti, što će nam poslužiti kao temelj za uvid u kritike njegove teorije od strane autora koji ističu problem isključenja osoba s mentalnim poremećajima iz opsega pravednosti. Sukladno, u drugom poglavlju analizirat ću kritiku Marthe Nussbaum, koja tvrdi da Rawlsov okvir pravednosti ne može ponuditi adekvatne odgovore na pitanje tretmana osoba s mentalnim poremećajima. U trećem dijelu rada koristim primjere koje Nussbaum ističe kao problematične za teorije društvenog ugovora – primjere triju osoba s različitim stanjima mentalnih poremećaja i različitim stupnjevima oštećenja. Kroz analizu svakog primjera ponudit ću konstruktivnu interpretaciju Rawlsove teorije koja omogućuje veću participaciju i inkluziju osoba s mentalnim poremećajima. Zaključno, u četvrtom dijelu rada sumiram tri koraka proširenja Rawlsove teorije pravednosti za koje smatram da adekvatno uključuju osobe s različitim formama mentalnih oštećenja.

Cham 2021., str. 337–357, doi: https://doi.org/10.1007/978-3-030-61170-5_12.

4

Vidi: Susan Moller Okin, *Justice, Gender and the Family*, Basic Books, Inc., New York 1989.; Eva Feder Kittay, *Love's Labor. Essays on Women, Equality, and Dependency*, Routledge, New York 1998.; M. Nussbaum, *Frontiers of justice*; Sophia Isako Wong, »Duties of Justice to Citizens with Cognitive Disabilities«, *Metaphilosophy* 40 (2009) 3–4, str. 382–401, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.2009.01604.x>; Christie Hartley, »Justice for the Disabled: A Contractualist Approach«, *Journal of social philosophy* 40 (2009) 1, str. 17–36, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9833.2009.01436.x>; Gabriele Badano, »Political liberalism and the justice claims of the disabled: a reconciliation«, *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 17 (2014) 4, str. 401–422, doi: <https://doi.org/10.1080/13698230.2013.775734>.

5

Usp. M. Nussbaum, *Frontiers of Justice*, str. 15.

6

U ovome radu, kroz proširenje Rawlsove teorije pravednosti u fokus postavljam raspravu o konceptu političke osobe, dok raspravu o konceptu društvene suradnje bazirane na uzajamnoj korisnosti ostavljam po strani. Na taj način polazim od koncepta političke osobe kao nositelja dviju moralnih moći koja će biti dovoljno široka za uključivanje neke osobe s mentalnim poremećajima, a dovoljno uska da ostane validna unutar okvira Rawlsova projekta.

7

Usp. M. Nussbaum, *Frontiers of Justice*, str. 96–98.

8

Ibid., str. 18.

9

Usp. G. Badano, »Political liberalism and the justice claims of the disabled: a reconciliation«.

10

Samuel Freeman, *Rawls*, Routledge, New York 2007.

1.

Rawlsova teorija pravednosti utemeljena je na ideji pravednog sustava suradnje među slobodnim i jednakim građanima. Takvi građani dogovaraju uvjete suradnje, a pritom moraju postići sporazum tako da uvjete mogu prihvatiti svi uključeni članovi. No, zbog razložnog pluralizma sudionici se ne mogu složiti oko moralnog ili vjerskog autoriteta koji bi mogao poslužiti kao temelj uspostave uvjeta suradnje. Upravo na temelju ovih premisa Rawls uspostavlja izvorni položaj kao odgovarajuću perspektivu za sporazum. Predmet su sporazuma načela pravednosti.¹¹ Rawlsov projekt uspostave načela pravednosti s kojom se svi članovi mogu složiti utemeljenje pronalazi u javnom opravdanju, odnosno u ideji da su političke odluke prihvatljive samo ako se temelje na razlozima za koje možemo razložno očekivati da će ih prihvatiti svi slobodni i jednaki pojedinci. Pojedinci su slobodni i jednaki jer su racionalni i razložni, tj. jer posjeduju sposobnost za osjećaj pravednosti i sposobnost za koncepciju dobra.¹² Dakle, osobe koje kreiraju načela pravednosti moraju biti racionalne i razložne.

Budući da su moralne moći racionalnosti i razložnosti jedne od najčešćih predmeta kritika, potrebno ih je detaljnije predstaviti. Takav će nam prikaz, u narednim poglavljima, omogućiti daljnju procjenu mogućnosti proširenja teorije potrebne u odgovoru na kritike.

Za Rawlsa, razložnost uključuje spremnost i učinkovitu želju pojedinca da se povinuje dužnostima i obvezama koje zahtijeva pravednost. Razložnost se sastoji od našeg osjećaja za pravednost, a s obzirom na to da su razložni građani vođeni tim osjećajem, oni ne nastoje promicati svoje privatne interese, već teže suradnji s drugima pod uvjetima koje svi mogu prihvatiti. Dakle, da bi se neka osoba smatrala razložnom, ona mora biti spremna na društvenu suradnju, odnosno predlagati načela i standarde kao poštene uvjete suradnje i pridržavati ih se.

Racionalnost se, s druge strane, odnosi na to kako se ciljevi i interesi osobe usvajaju i potvrđuju, kako im se daje prioritet i kako se biraju sredstva koja se koriste za njihovo postizanje.¹³ Osoba se ponaša racionalno onda kada koristi svoju moć prosuđivanja i promišljanja pri razvoju i slijeđenju određene koncepcije dobra. Racionalnost je stoga »sposobnost poimanja dobra«, koja se »izražava racionalnim planom života«.¹⁴ Pod konceptom racionalnosti u Rawlsovu smislu podrazumijevamo i to da osobe »žele određene stvari kao preduvjete za provođenje svojih životnih planova«, da »preferiraju širu u odnosu na užu slobodu i priliku, te veći, a ne manji udio bogatstva i prihoda« te imaju »samopoštovanje i sigurno povjerenje u osjećaj vlastite vrijednosti«.¹⁵

Razvidno je da Rawls uspostavlja svoju teoriju pravednosti uzimajući u obzir »normalnog« građanina koji posjeduje dvije moralne moći i koji aktivno sudjeluje u kooperativnim društvenim strukturama reguliranim načelima pravednosti. Navedene uvjete osobe s mentalnim poremećajima, smatraju kritičari, ne mogu ispuniti. Osobe s mentalnim poremećajima isključene su, na taj način, iz opsega pravednosti kao pravičnosti. No, i sâm Rawls je svjestan potonjeg problema. Rawls u *Političkom liberalizmu* navodi da su problemi statusa osoba koje ne zadovoljavaju uvjete racionalnosti i razložnosti, uz status neljudskih životinja i drugih nacija, »problemi kod kojih pravednost kao pravičnost može zakazati«.¹⁶ Točnije, u kontekstu ranije spomenutih kritika, Rawls prepoznaje sljedeće:

»Štoviše, budući da smo pretpostavili (kao što je gore navedeno) da su osobe normalni članovi društva koji u potpunosti suraduju tijekom čitavog života, te da stoga imaju potrebne sposobnosti za preuzimanje te uloge, postavlja se pitanje što se duguje onima koji ne uspiju ispuniti ovaj uvjet, bilo privremeno (zbog bolesti i nesreće) ili trajno, a sve to pokriva različite slučajeve.«¹⁷

Rawls kao rješenje nudi dvije mogućnosti. Prva je da pravednost jednostavno ne pokriva sva pitanja koja se javljaju pri organizaciji dobro uređenog društva. Druga je mogućnost da pitanja mentalnog oštećenja jesu pitanja pravednosti, ali njegova teorija pravednosti kao pravičnosti ne nudi adekvatne odgovore na njih.¹⁸ Martha Nussbaum, u kontekstu predloženih mogućnosti odabire drugu, naglašavajući da Rawlsova teorija ne nudi niti može ponuditi adekvatne odgovore na spomenuta pitanja.¹⁹

2.

Martha Nussbaum upućuje jednu od najsnažnijih kritika usmjerenih na ograničenost opsega pravednosti kao pravičnosti. Naglašava da je fokus Rawlsove teorije u uspostavi najprikladnije koncepcije pravednosti za preciziranje uvjeta društvene suradnje između građana kao slobodnih i jednakih, normalnih i kooperativnih. Potonje, tvrdi Nussbaum, isključuje određene članove društva – prvenstveno osobe s mentalnim poremećajima.²⁰ Tako Rawlsova teorija slijedi tradiciju teorija društvenog ugovora koje ne ubrajaju osobe s teškim i atipičnim tjelesnim i mentalnim oštećenjima u skupinu onih koji biraju temeljna politička načela.²¹

Nussbaum naglašava da se razmišljanjem u kontekstu isključenja određenih članova društva otvaraju dva krucijalna pitanja za svaku društveno ugovornu teoriju: (1) »tko osmišljava načela pravednosti?« i (2) »za koga se osmišljavaju načela pravednosti?«²²

Ona prepoznaje da Rawlsova teorija, za razliku od ostalih društveno ugovornih teorija, razlikuje stranke koje odabiru načela pravednosti od stranaka koje će živjeti u društvu i tim načelima biti zaštićeni. Međutim, takva se suptilnost,

11
Usp. John Rawls, *A Theory of Justice. Revised Edition*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 1999., str. 11.

12
Ibid., str. xii.

13
Usp. John Rawls, *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York 2005., str. 50.

14
Usp. J. Rawls, *A Theory of Justice*, str. 442.

15
Ibid., str. 348.

16
Usp. J. Rawls, *Political Liberalism*, str. 21.

17
Ibid.

18
Ibid.

19
Usp. M. Nussbaum, *Frontiers of Justice*, str. 23.

20
Nussbaum prepoznaje tri neriješena problema teorija socijalne pravednosti: (1) pravednost u odnosu na osobe koje imaju mentalna oštećenja ili nesposobnosti; (2) problem proširenja pravednosti na sve ljude na svijetu, radi opće pravednosti koja nije sputana granicama nacionalne države te (3) pravednost za ne-ljudske životinje.

21
Ibid., str. 15.

22
Ibid., str. 16. Sličnu zabrinutost dijeli Hartley koja tvrdi kako postoji »rizik sugeriranja da su naše obveze prema onima s dvije moralne moći važnije od naših obveza prema mentalno poremećenim osobama«. Vidi: C. Hartley, »Justice for the disabled: A contractualist approach«.

smatra Nussbaum, ne odražava bitno na osobe s mentalnim poremećajima.²³ Naime, stranke biraju načela za društvo u kojemu će i same živjeti, unaprijeđujući svoje planove koji se poklapaju s planovima ostalih racionalnih i razložnih građana, pritom ne uvažavajući pitanja specifičnih potreba onih koji nisu uključeni u zakonodavnu skupinu. Građani s mentalnim poremećajima, naglašava Nussbaum, nemaju slobodu sami redizajnirati načela pravednosti u svjetlu svoje svijesti o tim pitanjima, s obzirom na to da su načela formulirana za racionalne i razložne građane.²⁴

Svjesna da potencijalni odgovor na gore navedenu kritiku može biti formuliran kroz uključenje osoba s mentalnim poremećajima u kasnijoj fazi Rawlsova projekta,²⁵ Nussbaum napominje da bi svaka odgoda utjecala na potpuno ravnopravan tretman takvih građana.²⁶ Nadalje, sâm način na koji se osobe s mentalnim poremećajima tretiraju kao korisnici pravednosti u društvu duboko je pogođen kada tradicija specificira određene sposobnosti (tj. racionalnost i razložnost) kao preduvjete za sudjelovanje u postupku odabira načela.²⁷ Na koncu, stranke osmišljavaju načela za građane koji su, kao i oni sami, ljudska bića bez mentalnih oštećenja, a takva načela nisu adekvatno elaborirana da bi mogla uključivati interese ostalih članova društva.

Dakle, njezina je kritika da Rawls ne uključuje osobe s mentalnim poremećajima u skupinu zakonodavaca načela pravednosti. U tom kontekstu, treba napomenuti da je Nussbaum svjesna kako neke osobe s teškim mentalnim oštećenjima ne bi mogle biti izravno uključene kao zakonodavci, koliko god velikodušno procijenili njihov potencijal za takav doprinos.²⁸ Štoviše, takvo se neuključivanje ne čini nepravednim, sve dok postoji neki drugi način za uvažavanje njihovih interesa.²⁹ Ono što Nussbaum specifično kritizira kod Rawlsa jest isključenje iz skupine zakonodavaca onih osoba s mentalnim oštećenjima koje su sposobne sudjelovati u političkom izboru.³⁰ Dakle, Nussbaum prepoznaje da postoje osobe s mentalnim poremećajima koje su sposobne sudjelovati u političkim aktivnostima.³¹ Međutim, iste su isključene iz zakonodavne skupine koja kreira načela pravednosti. Naime, kako elaborira Nussbaum, osobe s mentalnim poremećajima koje imaju određeni stupanj sposobnosti sudjelovanja u političkim aktivnostima diskvalificirane su iz skupine građana jer se ne uklapaju u prilično idealiziranu sliku posjedovanja moralnih moći koja se koristi za definiranje građanina u dobro uređenom društvu.³² Nussbaum zaključuje kako ovakav opis isključuje ljude čije su mentalne i fizičke moći nejednake onima »normalnih ljudskih bića«.³³

Navedena praksa je, smatra Nussbaum, krucijalan propust za teoriju pravednosti. Zbog svojeg invaliditeta ili oštećenja, određeni se građani ne tretiraju kao potpuno jednaki ostalim građanima, tj. njihovi se glasovi ne čuju kada se formuliraju i biraju osnovna načela pravednosti.

3.

Nussbaum nudi popis slučajeva³⁴ koji se često citiraju u literaturi i koriste kao polazište za mnoge kritike usmjerene spram Rawlsa:

(i) Arthur, osmogodišnji Nussbaumov nećak s Aspergerovim sindromom: Unatoč visokom stupnju inteligencije, Arthur mora pohađati specijaliziranu školu. Nespretn je i ne može savladati igre koje mlađa djeca usvajaju u ranoj dobi. Specifično za autizam, Arthur ima sužene i fiksirane interese.

(ii) Jamie, dječak s Downovim sindromom koji zahtijeva stalnu skrb roditelja i stručnjaka. Zbog dodatnih zdravstvenih problema mora se hraniti na sondu. S druge strane, Jamie je vrlo znatiželjno dijete koje uživa u društvu svojih vršnjaka.

(iii) Sesha, kći filozofkinje Eve Kittay, djevojka je u kasnim dvadesetima s dijagnozom kontingentne cerebralne paralize i teškog oblika mentalnog oštećenja. Sesha, unatoč svojim nedostacima, uživa u glazbi i lijepim haljinama, nježno reagira na roditelje i sretna je kada je okružena drugim ljudima. Ali usprkos sposobnostima za užitak i ljubav, Sesha se ne može brinuti o sebi te joj je u svakom trenutku potrebna značajna podrška i skrbiništvo.

Arthur, Jamie i Sesha, kao i sve osobe s fizičkim i mentalnim oštećenjima, naglašava Nussbaum, moraju biti prepoznati kao građani.³⁵ Svako dobro uređeno društvo trebalo bi, stoga, uvažiti njihove specifične potrebe, poput potrebe za brigom, obrazovanjem, samopoštovanjem, aktivnošću i prijateljstvom. Teorije društvenog ugovora, međutim, zamišljaju ugovorne subjekte koji dizajniraju osnovnu strukturu društva na temelju interesa racionalnih i razložnih članova. Na taj način, osobe s mentalnim oštećenjima nisu među onima »za koje« su i »uzajamno s kojima« su strukturirane osnovne društvene institucije.³⁶ Arthur, Jamie i Sesha diskvalificirani su kao građani u Rawlsovu smislu. Što preostaje za njih u kontekstu teorije pravednosti? Poput ne-ljudskih životinja, imat će »neku zaštitu svakako«, ali ne i status punopravnih građana, zaključuje Nussbaum.³⁷

Kako bih ispitala mogu li gore opisane osobe biti uključene u teoriju pravednosti kao pravičnosti na adekvatniji način od puke zaštite kakvu imaju i ne-ljudske životinje, ispitat ću svaki slučaj pojedinačno.

23
Ibid., str. 17.

24
Ibid.

25
Rawls sugerira da je njegova strategija stvoriti teoriju koja bi se provodila kroz faze, s tim da bi se u prvoj fazi mogla primijeniti i testirati unutar dobro uređenog društva. Nakon testiranja, slijede ostale faze, u kojima bismo mogli uključiti osobe s mentalnim oštećenjima. Adam Cureton, oslanjajući se na potonje, tvrdi da je isključivanje osoba s teškim oblicima mentalnih oštećenja iz izvornog položaja samo dio idealizacije te ne umanjuje značaj njihovih potreba. Vidi: Adam Cureton, »A Rawlsian Perspective on Justice for the Disabled«, *Essays in Philosophy* 9 (2008) 1, str. 55–76, doi: <https://doi.org/10.5840/eip20089119>.

26
Usp. M. Nussbaum, *Frontiers of Justice*, str. 17.

27
Ibid., str. 16.

28
Ibid., str. 15.

29
Ibid.

30
Ibid., str. 15–16.

31
U tom kontekstu Nussbaum naglašava kako svim osobama s mentalnim poteškoćama trebamo zagarantirati politička i građanska prava na temelju istinske jednakosti. Vidi: M. Nussbaum, »The Capabilities of People with Cognitive Disabilities«.

32
Usp. M. Nussbaum, *Frontiers of Justice*, str. 135.

33
Ibid., str. 28.

34
Ibid., str. 96–98.

35
Ibid., str. 98.

36
Ibid., str. 97.

37
Ibid., str. 134–135.

3a.

Prikazat ću prvi i najmanje problematičan način uključenja osoba s mentalnim poremećajima u opseg pravедnosti.

(i) *Arthur*

Nussbaum Arthurovo stanje opisuje u kontekstu Aspergerova sindroma, oblika visoko-funkcionalnog autizma. Takav oblik autizma podrazumijeva kvalitativna oštećenja u socijalnoj interakciji i ograničene obrasce interesa, ali u znatno manjoj mjeri negoli je to slučaj kod ostalih poremećaja iz spektra autizma.³⁸ Istraživanja pokazuju da osobe s Aspergerovim sindromom »mogu postići interakciju s drugim osobama na racionalnoj razini«, no izostaju tipični interesi za prijateljstva i dijeljenje emocionalne uzajamnosti.³⁹ Mogu li takve osobe biti racionalne i razložne osobe u Rawlsovom smislu?⁴⁰

Navedeno je pitanje zanimljivo iz perspektive istraživanja autizma. Naime, u srži autističnih stanja su deficiti u socijalnoj komunikaciji i motiviranosti za uključenje u društvene prakse. Međutim, studije ispitivanja kooperacije kod osoba s visoko-funkcionalnim autizmom pokazuju zanimljive rezultate. Prema studiji koju su proveli Andrew Downs i Tristram Smith, visoko funkcionalna autistična djeca na istoj su razini suradnje kao i njihovi neuro-tipični vršnjaci, ali se po ponašanju i stupnju motiviranosti razlikuju od njihovih vršnjaka.⁴¹ Slična studija koju su proveli Kaartinen i suradnici izvijestila je sljedeće:

»Dječaci s autizmom većinom su se ponašali racionalno kako bi maksimizirali uzajamnu korist (umjesto sebično tražeći najveću individualnu dobit) u istoj mjeri kao i dječaci u usporednoj skupini.«⁴²

Dakle, kada je riječ o visokofunkcionalnim autističnim osobama, sposobnost suradnje postoji, čime je ispunjen prvi uvjet razložnosti.

Nadalje, sljedeća je karakteristika razložnosti dogovor o poštenim uvjetima suradnje. Gore opisana studija naglašava da djeca tipičnog razvoja surađuju kako bi ostvarila što veću osobnu dobit, što u provedenom ispitivanju znači pobjedu u igri te dobitak nagrade. S druge strane, djeca u spektru autizma također pokazuju sklonost i motiviranost za suradnju, no to čine na temelju dogovorenih pravila. Pritom su im takva pravila motivacija za djelovanje, umjesto – kao što je to slučaj kod skupine djece tipičnog razvoja – želja za dobitkom i ostvarenjem osobne dobiti.⁴³

Pier Jaarsma, Petra Gelhaus i Stellan Welin naglašavaju da je karakteristika pridržavanja dogovorenih pravila svojstvena autističnim osobama i u pogledu morala, navodeći da autistične osobe »žive kategorički imperativ«.⁴⁴ U ovoj situaciji, osobe s visoko-funkcionalnim autizmom mogli bi djelovati pod poštenim uvjetima suradnje kako nalaže Rawls i za razliku od nerazložnog agenta, slijediti društvena i moralna pravila.

Pored navedenog, osobe s visokofunkcionalnim autizmom sposobne su imati punu racionalnost, u smislu posjedovanja koncepcije dobra i težnje prema ostvarenju životnog plana. Sâm Hans Asperger uočio je pri opisu simptomatologije sindroma da posebni interesi i specifične sposobnosti koje imaju autistične osobe mogu voditi k uspješnoj profesiji u znanstvenim ili umjetničkim sferama.⁴⁵ Primjeri takve prakse nisu rijetka pojava. Primjerice, Temple Grandin, osoba s Aspergerovim sindromom, odlučio je proučavati ponašanje životinja i iskoristio je jedinstvene karakteristike svog »autističnog mozga«,

kao što su vizualno razmišljanje i suženi interes, za rad na svjetski priznatim projektima dizajniranja objekata za rukovođenje stokom. Ili primjer Tima Pagea, čiji su rani interesi za glazbu i medije doveli do karijere glazbenog kritičara nagrađenog Pulitzerovom nagradom.⁴⁶ U oba slučaja možemo tvrditi da je postojao racionalni plan koji inkorporira njihove primarne ciljeve, opredjeljenja i ambicije.

Kako iščitavam iz Nussbaumina opisa, i Arthuru možemo prepisati punu racionalnost i razložnost, iako Nussbaum sama izravno to ne tvrdi. No, u opisu Arthurovih ponašanja razvidna je sposobnost suradnje i stvaranja smislenih veza (npr. igra i prijateljstvo s drugom djecom iz Arthurova razreda),⁴⁷ prepoznavanje perspektive pluralizma (npr. u situacijama razgovora o predsjedničkim izborima za koje je Arthur bio posebno zainteresiran),⁴⁸ kao i posjedovanje želje prema određenim stvarima kao uvjeta za provođenje svojih životnih planova (npr. razvoj snažnog interesa za japansku kulturu koja je rezultirala time da je Arthur počeo učiti japanski jezik kako bi jednog dana mogao posjetiti Japan).⁴⁹

38

Vidi: Ami Klin, »Asperger syndrome: an update«, *Revista Brasileira de Psiquiatria* 25 (2003) 2, str. 103–109, doi: <https://doi.org/10.1590/s1516-44462003000200011>.

39

Usp. Mandy Roy, Vanessa Prox-Vagedes, Martin D. Ohlmeier, Wolfgang Dillo, »Beyond Childhood: Psychiatric Comorbidities and Social Background of Adults with Asperger Syndrome«, *Psychiatria Danubina* 27 (2015) 1, str. 50–59, ovdje str. 52.

40

Pitanje mogu li autistične osobe biti racionalne i razložne u Rawlsovom smislu elaboriram u Kristina Lekić Barunčić, *Philosophical Perspectives on Autism* (dissertacija), Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka 2020., no ne u sklopu proširenja opsega pravednosti, već kao kritiku Nussbauminom pristupu utemeljenom na sposobnostima.

41

Usp. Andrews Down, Tristram Smith, »Emotional Understanding, Cooperation, and Social Behavior in High-Functioning Children with Autism«, *Journal of Autism and Developmental Disorders* 34 (2004) 1, str. 625–635, ovdje str. 633, doi: <https://doi.org/10.1007/s10803-004-5284-0>.

42

Usp. Miia Kaartinen, Kaija Puura, Päivi Pispä, Mika Helminen, Raili Salmelin, Erja Pelkonen, Petri Juujärvi, Esther B. Kessler, David H. Skuse, »Associations between cooperation, reactive aggression and social impairments among boys with autism spectrum disorder«, *Autism* 23 (2019) 1, str. 154–166, ovdje str. 160, doi: <https://doi.org/10.1177/1362361317726417>.

43

Ibid., str. 163.

44

Pier Jaarsma, Petra Gelhaus, Stellan Welin, »Living the categorical imperative: Autistic perspectives on lying and truth telling – between Kant and care ethics«, *Medicine Health Care and Philosophy* 15 (2011) 3, str. 271–277, doi: <https://doi.org/10.1007/s11019-011-9363-7>.

45

Vidi: Hans Asperger, »‘Autistic psychopathy’ in childhood«, u: Uta Frith (ur.), *Autism and Asperger syndrome*, Cambridge University Press, Cambridge 1991., str. 37–92, doi: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511526770.002>.

46

Primjeri Templea Grandina i Tima Pagea opisani su u: Steven K. Kapp, Alexander Gantman, Elizabeth A. Laugeson, »Transition to Adulthood for High-Functioning Individuals with Autism Spectrum Disorders«, u: Mohammad-Reza Mohammadi (ur.), *A Comprehensive Book On Autism Spectrum Disorders*, str. 451–478, doi: <https://doi.org/10.5772/21506>.

47

Usp. M. Nussbaum, *Frontiers of Justice*, str. 134, doi: <https://doi.org/10.5772/21506>.

48

Ibid., str. 206.

49

Ibid., str. 207.

U skladu s prethodnim, smatram da bi Arthur mogao biti uključen u skupinu zakonodavaca te ponuditi razloge za opravdanje načela pravednosti oko kojih se mogu složiti svi ostali, racionalni i razložni članovi zakonodavne skupine u izvornom položaju. Na taj način odgovaram na Nussbauminu kritiku da Rawls ne može uključiti osobe s mentalnim poremećajima u skupinu zakonodavaca – u slučajevima kada posjeduju sposobnosti za političku aktivnost. Specifično, ona tvrdi da se čini

»... razložnim zaključiti da ljudi čije neuobičajene potrebe Rawls želi odgoditi uključuju ljude koji su slijepi, gluhi, korisnici invalidskih kolica, osobe koje imaju ozbiljne mentalne bolesti (uključujući tešku depresiju) i osobe s teškim kognitivnim i drugim razvojnim oštećenjima, poput Arthura, Jamieja i Seshe.«⁵⁰

Međutim, kako sam prikazala, moguće je uključiti osobe poput Arthura u opseg pravednosti, kao sudionika u formiranju načela pravednosti te kao relevantnog predlagatelja razloga za opravdanje načela pravednosti koja mogu prihvatiti svi ostali sudionici u izvornom položaju. Na taj način, Arthur i njemu slične osobe, mogu biti punopravni u pravednosti.

No prepoznajem da se problem na koji ukazuje Nussbaum javlja kod pokušaja uključenja članova s ozbiljnijim formama mentalnog oštećenja, razvidno iz primjera Jamieja i Seshe.

3b.

Prelazim sada na opis druge mogućnosti uključenja osoba s mentalnim poremećajima u opseg pravednosti.

(ii) Jamie

Jamie, tada trogodišnjak s Downovim sindromom, ima poteškoća u obliku blažih fizičkih oštećenja, dok njegovo stanje uvjetuje mogućnosti njegovih kognitivnih sposobnosti. Uključen u predškolski odgoj, Jamie pokazuje radoznalost te spremnost na suradnju i ostvarivanje smislenih veza s drugom djecom koja vrlo dobro reagiraju na njegovu osobnost. Jamie komunicira na razigran i velikodušan način – kako sa svojom obitelji, tako i s drugom djecom. No, kako Nussbaum piše:

»Jamieju možda nedostaje sposobnost za formiranje životnog plana i cjelokupne koncepcije dobra.«⁵¹

Potonje se iščitava iz opisa situacije u kojoj su ga pitali što želi biti kada odraste. Njegov otac navodi da, dok su druga djeca pričala o svojim karijerama, Jamie je jednostavno rekao: »velik«.⁵² Čini se da Nussbaum koristi njegov primjer kako bi ukazala da nekim osobama s mentalnim poremećajima nedostaje puna racionalnost, kakvu Rawls zahtjeva. Pravo građanina da proklamira i otvoreno slijedi životni plan po vlastitom izboru veže se uz svojstvo racionalnosti. Međutim, racionalnost u rolsovskom smislu ide dalje od toga. Izbjegavanje pogrešaka u zaključivanju i odabir strategija koje su najučinkovitije s obzirom na nečije ciljeve također su obilježja racionalnosti. No nekim osobama s mentalnim oštećenjima, poput Jamieja, često nedostaje sposobnost preispitivanja vlastitih ciljeva, identificiranja najučinkovitijih načina za postizanje tih ciljeva i odabira najvjerojatnije alternative.

Smatram da je promjena kvalifikacija potrebnih za posjedovanje svojstva građanina potencijalno rješenje problema političke marginalizacije osoba s men-

talnim poremećajima, koji nemaju punu racionalnost, u gore opisanom smislu. Iz tih razloga, držim da je važno ponuditi interpretaciju Rawlsove teorije pravednosti, koja će obuhvaćati situacije kakve su ključne iz Nussbaumine perspektive. U predloženoj interpretaciji u prvi plan postavljam kriterij razložnosti, dok racionalnost svodim na minimum. Smatram da bi se reduciranjem funkcije racionalnosti i podržavanjem inkluzivne definicije građanina veći broj stranaka mogao uključiti u proces kreiranja načela pravednosti. Kao i Gabriele Badano, ovdje se pozivam na dio njegove teorije koji uspostavlja ideju o »minimalnim moralnim moćima«.⁵³ Naime, Badano tvrdi da razložnost i racionalnost treba tumačiti dovoljno široko da bismo uključili osobe s mentalnim oštećenjima.

Minimalno racionalna osoba, napominje Badano, želi ostvarenje barem nekih vlastitih ciljeva ili interesa. Stoga će čak i osobe s teškim oblicima mentalnih poremećaja imati određene ciljeve, uključujući potrebu za osnovnim ciljevima (poput izbjegavanja gladi i ublažavanja boli i patnje).⁵⁴ Nadalje, Badano se zalaže i za »minimalnu razložnost«. On smatra da svaka osoba, neovisno o stupnju mentalnog oštećenja, uočava najočitije oblike nedjela i reagira na njih na odgovarajući način (putem odbacivanja ili gnušanja). Čak bi i osobe s teškim oblicima mentalnih poremećaja, tvrdi Badano, imale moralni odgovor na neizazvano nasilje.⁵⁵

Smatram da je Badano na pravome tragu kada zahtijeva proširenje pojma racionalnosti, s obzirom na to da je Rawlsovo tumačenje prezahtjevno da bi ga mogle zadovoljiti osobe s nekim oblicima mentalnih poremećaja, a koje su, kako smatra Nussbaum, sposobne sudjelovati u odabiru načela pravednosti. Pored toga, smatram da Rawlsovo zahtjevno shvaćanje racionalnosti ne odgovara pristupu većini osoba u njihovim očekivanjima u vezi pravednosti. Naime, mnoge osobe koje posjeduju uobičajene sposobnosti na uobičajenoj razini ne promišljaju o svom dobru na razini Rawlsova shvaćanja racionalnosti, ali unatoč tome imaju zahtjeve pravednosti u vezi svojih interesa i potreba, iako su manje reflektivni od onog što Rawls pretpostavlja. Ne vidim razloga da im negiramo uključenje u pravednost. Te osobe, naime, možemo gledati kao ekvivalentne osobama s težim mentalnim oštećenjima kojima možemo pripisati minimalnu racionalnost. Možemo tvrditi da osoba koja posjeduje gore opisanu minimalnu racionalnost ima sposobnost pokazati naklonost prema barem nekim primarnim dobrima, prema pravima i slobodama, mogućnostima, nekoj formi osnove samopoštovanja, među ostalim. Time prihvaćam Badanovu upotrebu minimalne racionalnosti. No, iako podržavam koncept minimalne racionalnosti, kritički sam nastrojena prema Badanovom konceptu minimalne razložnosti koji koristi kako bi upotpunio uključenje osoba s težim mentalnim poremećajima u pravednosti. U suštini, smatram da je zahtjev za oslabljenjem ideje razložnosti preširok da bismo ga i dalje mogli koristiti u skladu s Rawlsovim projektom. Rawls uspostavlja kriterij razložnosti, s obzirom na to da:

50
Ibid., str. 112.

51
Ibid., str. 134.

52
Ibid., str. 130–134.

53
Usp. G. Badano, »Political liberalism and the justice claims of the disabled: a reconciliaton«, str. 416.

54
Ibid.

55
Ibid.

»Ono što nedostaje racionalnim agentima je poseban oblik moralnog senzibiliteta koji je u pozadini želje da se uključe u pošteni suradnju kao takvu, i da to učine pod uvjetima za koje se razložno očekuje da će ih drugi kao jednaki prihvatiti.«⁵⁶

Pored toga, bitan je aspekt razložnosti i sposobnost da se ispravno rasuđuje o pravednosti, tj. da se koriste ispravni razlozi i da se iz njih izvlače ispravni zaključci. Stoga, moralni senzibilitet koji Rawls uvodi nije puki reaktivni moralni stav, a na što smatram da Badanov svodi razložnost. Naime, razmotrimo primjer iz filma *Stablo za klompe* (tal. *L'albero degli zoccoli*). U filmu, sin iz obitelji seljaka koji žive i rade na veleposjedničkom imanju treba krenuti u školu kao prvi član u obitelji koji ima priliku za školovanje. Na putu do škole dogodi se nesreća i dječaku se slomi klompa, potrebna za odlazak u školu. Očajan otac krišom posiječe jedno od mnogobrojnih stabala na posjedu kako bi napravio sinu nove klompe, no biva uhvaćen i žestoko kažnjen od strane veleposjednika. Možemo reći da bi naša spontana moralna reakcija bila osuda veleposjednika koji oštro kažnjava oca. Takva bi, smatram, bila i moralna reakcija minimalno razložnih osoba u Badanovom smislu. Međutim, otac dječaka prekršio je zakon i povrijedio pravo na privatno vlasništvo. Složit ćemo se da bi bilo štetno za društvo kada se ne bi štitilo pravo na vlasništvo, što problematizira našu prirodnu reakciju gnušanja nad postupkom veleposjednika. Štoviše, provođenje prava veleposjednika nećemo uvijek potvrditi prirodnom reakcijom odobravanja. Međutim, prosudit ćemo da je provođenje prava nad vlasništvom ispravno. Potrebno nam je, dakle, nešto iznad puke moralne reakcije,⁵⁷ a to je sposobnost razložnosti. Budući da minimalno razložne osobe u Badanovom smislu imaju sposobnost prosudbe na temelju reakcije odobravanja ili gnušanja, kod njih izostaje razložnost potrebna za adekvatno funkcioniranje društva u Rawlsovu smislu.

U svjetlu navedenog, postavlja se pitanje možemo li racionalnost i razložnost odvojiti tako da nekim osobama možemo pripisati minimalnu racionalnost, a punu razložnost. Naime, s obzirom na složenost rasuđivanja, čini se da razložnost može biti superiornija od racionalnosti. Sukladno toj pretpostavci, možemo li tvrditi da postoji minimalna racionalnost i puna razložnost ili nam je za punu razložnost potrebna i puna racionalnost?

Rawls navodi kako se razložnost i racionalnost moraju tumačiti kao dvije odvojene i neovisne temeljne ideje koje se ne mogu izvesti jedna iz druge.⁵⁸ Rawlsova razlika između razložnosti i racionalnosti naglašava važnost prepoznavanja složenosti ovih dviju moći i njihove neovisne uloge u rasuđivanju. Potrebno je naglasiti da ove moći doista djeluju zajedno, zbog čega prihvaćam Badanovu ideju minimalne racionalnosti. Točnije, smatram da nam je potreban neki stupanj racionalnosti, no on ne mora biti ekvivalentan punoj racionalnosti koju Rawls zahtijeva. Smatram da je moguće da osoba zadovolji punu razložnost, čak i u slučajevima kada joj kognitivne sposobnosti omogućuju tek minimalnu racionalnost. Točnije, moguće je da pojedinac ne zadovoljava punu racionalnost u smislu definiranja i revidiranja racionalnog plana života, a da pritom može zadovoljiti uvjete razložnosti kako ih nalaže Rawls. Slična se rasprava javlja u radu »Respecting the Margins of Agency: Alzheimer's Patients and the Capacity to Value« Monike Jaworske, iako ista nije vezana uz Rawlsovu teoriju. Središnje pitanje istraživanja rada jest trebamo li, u nastojanju da adekvatno poštujemo pacijenta s demencijom, dati prednost preferencijama i interesima koje je ta osoba imala prije razvoja demencije ili se trebamo fokusirati na poštivanje njezinih trenutnih preferencija koje bi mogle biti posljedica bolesti. Ronald Dworkin, primjerice, smatra da ako ne

uzmemo u obzir želje i interese koje je osoba imala kada je bila sposobna djelovati autonomno i prosuđivati o svom blagostanju, nanosimo štetu njezinom autonomnom položaju i dobrobiti. S druge strane, Jaworska tvrdi da je važno poštivati sadašnje želje i interese pacijenata s demencijom s obzirom na to da su ti pacijenti još uvijek sposobni za autonomiju. Kako navodi, bit kapaciteta za autonomiju sastoji se u sposobnosti postavljanja načela koja će upravljati našim djelovanjem, a ne u sposobnosti smišljanja i provođenja životnih planova. Pacijentima s demencijom nedostaje sposobnost smišljanja i provođenja planova; međutim, oni imaju autonomiju jer i dalje posjeduju sposobnost vrednovanja. Dakle, iako ne posjeduju racionalnost u smislu kreiranja životnih planova, oni i dalje imaju, kako Jaworska tvrdi, autonomiju, u smislu da imaju sposobnost vrednovanja i moralne prosudbe koja je razvijenija od puke moralne reaktivnosti u Badanovom smislu.

Vratimo se na pitanje može li Jamie biti uključen u kreiranje načela pravednosti. Smatram da može: ako uvedemo koncept minimalne racionalnosti, a zadržimo punu razložnost (pod uvjetom da je on zadovoljava). Naime, osobe s Downovim sindromom mogu doživjeti kognitivna oštećenja koja bi im mogla predstavljati izazov za razvoj dugoročnih životnih planova. Međutim, to ne znači nužno da im nedostaje sposobnost rasuđivanja u društvenim situacijama. Osobe s Downovim sindromom često posjeduju društvene vještine i emocionalnu inteligenciju, što im omogućuje razumijevanje perspektiva i potreba drugih te traženje zajedničkog jezika u društvenim interakcijama.⁵⁹ Na primjer, osobe s Downovim sindromom mogu sudjelovati u grupnim aktivnostima i razumjeti važnost suradnje prema zajedničkim ciljevima. Mogu biti osjetljivi na emocije drugih i pokazivati empatiju prema svojim vršnjacima te prepoznati pluralizam stavova.⁶⁰ Ove sposobnosti pokazuju da osobe s Downovim sindromom posjeduju sposobnost razložnosti, što je bitno obilježje društvenog i političkog života. Jamie možda neće biti sposoban imati racionalan plan života koji će revidirati i učinkovito slijediti, ali sama Nussbaum prepoznaje da će Jamie, jednoga dana, imati sposobnost sudjelovanja u političkom životu,⁶¹ što podrazumijeva sposobnost za osjećaj pravednosti, na sofisticiraniji način negoli što Badano elaborira kroz koncept minimalne razložnosti. U tom slučaju, Jamie predstavlja osobu koja ima status u uobličanju pravednosti.

56

Usp. J. Rawls, *Political Liberalism*, str. 48.

57

Misao je slična ideji o pravednosti Davida Humea, koji elaborira razliku između prirodnih i umjetnih vrline. Umjetne vrline, za razliku od prirodnih, ne slijede izravno iz naših prirodnih reakcija, već se vežu uz konvencije koje smo stvorili. Vidi: David Hume, *A Treatise of Human Nature*, u: David Fate Norton, Mary J. Norton (ur.), *A Treatise of Human Nature*, Clarendon Press, Oxford 2000.

58

Usp. J. Rawls, *Political Liberalism*, str. 51.

59

Vidi: Laura J. Hahn, Deborah J. Fidler, Susan L. Hepburn, Sally J. Rogers, »Early intersubjective skills and the understanding of intentionality in young children with Down syndrome«, *Research in Developmental Disabilities* 34 (2013) 12, str. 4455–4465, doi: <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2013.09.027>.

60

Ibid.

61

Usp. M. Nussbaum, *Frontiers of Justice*, str. 128.

3c.

Analizirat ću sada treći, složeniji slučaj, koji predstavlja Nussbaum. Naime, ponovno se nameće pitanje statusa onih osoba koje imaju teška kognitivna oštećenja, kakva im onemogućavaju zadovoljavanje uvjeta minimalne racionalnosti i pune razločnosti te koji su u stanju stalne ovisnosti o brizi drugoga.⁶²

(iii) Sesha

Osobu takvoga stanja Nussbaum nudi kroz opis Seshe, mlade djevojke s dijagnozom kongenitalne cerebralne paralize i ozbiljnim intelektualnim poteškoćama. Sesha, navodi Nussbaum, nikada neće hodati, govoriti ili čitati te će tijekom čitavog životnog vijeka biti ovisna o drugima. Sesha nikad neće razviti sposobnosti za političku participaciju; ona

»... neće glasati, ne zato što ima sveobuhvatnu koncepciju vrijednosti koja zabranjuje glasanje, već zato što njezini kognitivni kapaciteti nikada neće dosegnuti razinu na kojoj bi imala smislenu mogućnost glasanja. Slično, njoj sloboda tiska ne znači ništa, ne iz razloga ultraortodoksnosti, već zato što njezina kognitivna razina onemogućuje čitanje i verbalnu komunikaciju.«⁶³

Uključenje osoba koje su poput Seshe jedan je od najvećih problema Rawlsove teorije pravednosti. Samuel Freeman naglašava kako Rawls nigdje ne tvrdi da nemamo nikakve etičke obveze prema pojedincima s teškim oblicima mentalnih poremećaja, niti se zalaže za njihovo isključivanje iz društva u cjelini. Freeman daljnju potporu za empatično čitanje Rawlsa pronalazi u *Zakonu naroda*, u kojemu Rawls progovara o problemu uključivanja osoba koje ne zadovoljavaju uvjete društvene suradnje. Ondje je, ističe Freeman, Rawls ponudio potencijalno rješenje kroz distinkciju socijalne pravednosti i humanitarne pravednosti te liberalnih prava zaštićenih načelima pravednosti i temeljnih ljudskih prava.⁶⁴ Koncept ljudskih prava odnosi se na ljude same po sebi, bez obzira na stupanj posjedovanja moralnih moći. Razlika između ljudskih i liberalnih demokratskih prava je ta što su liberalna demokratska prava propisana uvjetima društvene suradnje.⁶⁵ Ljudska prava se, s druge strane, protežu na sva ljudska bića. Međutim, sjetimo se Nussbaumine kritike usmjerene prema Rawlsu:

»Nijedna doktrina društvenog ugovora, međutim, ne uključuje osobe s teškim i atipičnim tjelesnim i mentalnim oštećenjima u skupinu onih koji biraju temeljna politička načela.«⁶⁶

Dakle, meta je Nussbaumine kritike nemogućnost društveno ugovornih teorija da pronađu mogućnost uključivanja interesa osoba s mentalnim poremećajima, s obzirom na to da se temelje na ugovoru sklopljenom između racionalnih i razločnih osoba. Smatram da ukoliko, poput Freemana tvrdimo da Rawls rješava problem kroz humanitarnu pravednost, utoliko potvrđujemo Nussbauminu zabrinutost zbog limitiranosti opsega teorije socijalne pravednosti. Drugim riječima, dolazimo do rješenja koje ne odgovara u potpunosti Nussbauminih izazovima.

Ovdje se možemo zapitati koji bi bio alternativni put potpunijeg uključivanja osoba poput Seshe u opseg pravednosti. Svjesni smo, kako i sama Nussbaum piše, da neke osobe jednostavno – zbog ozbiljnih mentalnih oštećenja – ne mogu pristupiti skupini zakonodavca, ali moraju postojati neki drugi načini da se uvažavaju njihovi interesi.⁶⁷ Kako možemo zaštititi interese osoba s ozbiljnim mentalnim oštećenjima?

Kao zaključan korak u proširenju Rawlsove teorije pravednosti predlažem proširenje popisa razloga relevantnih za opravdanje načela pravednosti. Smatram da je takvo proširenje moguće jer, kako smo pokazali, minimalno raci-

onalne i potpuno razložne osobe načela pravednosti međusobno opravdavaju razlozima. Interes zaštite i razvoja racionalnosti (u minimalnom smislu) i razložnosti je, čini se, interes koji imaju samo racionalne i razložne osobe. To je, ujedno razlog za afirmaciju prava i sloboda koje se tiču takvih osoba. Međutim, u svom inovativnom proširenju, smatram da je moguće prihvatiti prošireni popis razloga relevantnih za opravdanje načela pravednosti, poštujući Rawlsovu ideju javnog opravdanja. Za potonje je ključno korištenje valjanih javnih razloga, odnosno razloga koje razložne i minimalno racionalne osobe mogu dijeliti. Primjerice, možemo zamisliti da bi kao valjane javne razloge sve minimalno racionalne i razložne osobe mogle prihvatiti neke sposobnosti koje Nussbaum propisuje kroz svoj pristup utemeljen na sposobnostima, kao što su: sposobnost za život,⁶⁸ tjelesno zdravlje,⁶⁹ tjelesni integritet⁷⁰ ili praktični um.⁷¹ To je, uostalom, stav koji i Nussbaum usvaja u svojem kasnijem radu. Naime, u kasnijoj formulaciji razvoja pristupa utemeljenog na sposobnostima, Nussbaum smatra da se njezina teorija može opravdati u skladu sa zahtjevima koji su kompatibilni s Rawlsovim općim metodološkim stavom o javnom opravdanju, tj. političkim liberalizmom (iako postoje neslaganja oko pojašnjavanja toga okvira). Dakle, Nussbaum smatra da se navedene sposobnosti mogu javno opravdati, zbog toga što su prihvatljive za sve osobe koje mogu o njima prosuditi.⁷² Dakle, valjane javne razloge koji mogu poslužiti kao prošireni popis za opravdanje načela pravednosti nalazimo i u dijelu Nussbaumine teorije – u kojemu, prema njezinu stavu, ovi razlozi odgovaraju zahtjevu opravdanja političkog liberalizma, da ključne javne odluke budu prihvatljive svim osobama koje su u stanju prosuditi o njima. Posljedično, možemo zaključiti kako bi sve minimalno racionalne i potpuno razložne osobe mogle prihvatiti javne razloge za zaštitu osoba s najtežim oblicima mentalnih bolesti, poput Seshe, u formi adekvatnog zbrinjavanja i liječničke skrbi. Naime, razložne osobe bi u javnom opravdanju ustanovile zahtjeve pravednosti

62

Eva Kittay posebno oštro kritizira Rawlsovu teoriju tvrdeći da Rawls ne prepoznaje koncept ovisnosti o drugome (engl. *dependency*) i samim time ne uspijeva ispraviti nepravde s kojima se suočavaju osobe s mentalnim poremećajima. Vidi: Eva Feder Kittay, »When Caring is Just and Justice is Caring: Justice and Mental Retardation«, u: Eva Feder Kittay, Ellen K. Feder (ur.), *The Subject of Care. Feminist Perspectives on Dependency*, Rowman and Littlefield Publishers, Lanham 2002., str. 257–276.

63

Usp. M. Nussbaum, *Frontiers of Justice*, str. 187.

64

Usp. S. Freeman, *Rawls*, str. 287.

65

Ibid., str. 188–189.

66

Usp. M. Nussbaum, *Frontiers of Justice*, str. 14–15.

67

Ibid., str. 15.

68

Nussbaum ističe da sposobnost za život uključuje sljedeće: »Biti u stanju živjeti do kraja ljudskog života normalne duljine; ne umrijeti prerano ili prije nego što se nečiji život toliko smanji da nije vrijedan življenja.« – Ibid., str. 76.

69

»Biti u mogućnosti imati dobro zdravlje, uključujući reproduktivno zdravlje; biti adekvatno uhranjen; imati adekvatni zaklon.« – Ibid.

70

»Biti u mogućnosti slobodno se kretati s mjesta na mjesto; biti siguran od nasilnog napada, uključujući seksualni napad i obiteljsko nasilje; imati prilike za seksualno zadovoljstvo i za izbor u pitanjima reprodukcije.« – Ibid.

71

»Biti u stanju formirati predodžbu o dobru i uključiti se u kritičko promišljanje u planiranju vlastitog života.« – Ibid., str. 77.

72

Ibid., str. 163.

u obliku sposobnosti koje trebamo jamčiti svima. Takvi su zahtjevi univerzalni. Budući da su takvi, primjenjuju se i na osobe s teškim oblicima mentalnih poremećaja. Među takvim zahtjevima pravednosti, možemo reći da bi se racionalne i razložne stranke, u izvornom položaju, složile da je zdravlje primarno društveno dobro⁷³ te da ga treba jamčiti svima, u onoj mjeri u kojoj je to moguće.

Smatram kako je proširenje koje nudim adekvatno za uključenje osoba s mentalnim oštećenjima, tako da im garantira zaštitu putem proširenog popisa načela pravednosti i njihove univerzalizacije te u skladu s Rawlsovim projektom. Nadalje, budući da su u izvornom položaju pojedinci neinformirani o svojim osobnim svojstvima, oni su svjesni da bi u društvu mogli imati specifične potrebe koje je potrebno zaštititi. Primjerice, svjesni su da bi mogli imati neki oblik privremenog oštećenja. U tom smislu, zakonodavci će usvojiti listu proširenih razloga relevantnih za opravdanje načela pravednosti koje će zagwarantirati zaštitu specifičnih potreba. U skladu s time, zakonodavci će biti svjesni da trebaju zaštititi, istim načelima pravednosti, interese onih osoba koje su s oštećenjima rođene i koje nemaju sposobnosti sudjelovanja u formiranju načela pravednosti.⁷⁴ S ove pozicije zakonodavci mogu ponuditi zaštitu svim članovima društva. Odnosno, prihvatanjem proširenog popisa valjanih razloga relevantnih za opravdanje načela pravednosti, zakonodavci uključuju i štite interese članova društva s najtežim oblicima mentalnih oštećenja.

Zaključak

U ovom radu pokušavam dati originalan doprinos raspravi o pretpostavljenoj limitiranosti Rawlsove teorije pravednosti u kontekstu uključivanja osoba s mentalnim poremećajima. S obzirom na kritike Marthe Nussbaum, predlažem proširenje Rawlsove ideje pravednosti, na način da primjereno uključuje osobe s mentalnim poremećajima kao zakonodavce ili kao korisnike pravednosti. Potonje je prikazano kroz proširenje, u trima koracima, ovisno o razini ozbiljnosti stupnja oštećenja uzrokovanog mentalnim poremećajem. Takva interpretacija će nam omogućiti uključenje u skupinu zakonodavaca onih pojedinaca s mentalnim oštećenjima koji su, u skladu s teorijom Marthe Nussbaum, sposobni sudjelovati u odabiru načela pravednosti. Također, interpretacija koju nudim u opseg pravednosti obuhvaća i osobe s najtežim oblicima mentalnih poremećaja, na način da im omogućuje zaštitu putem proširene liste valjanih razloga relevantnih za opravdanje načela pravednosti, koji su senzibilni prema interesima i potrebama takvih osoba.

73

Elizabeth H. Coogan, »Rawls and Health Care«, *Digitalcommons.colby.edu* (2017). Dostupno na: <https://digitalcommons.colby.edu/honorstheses/501/> (pristupljeno 20. 9. 2022.).

74

Zahvaljujem prof. dr. sc. Elviju Baccariniju čiji su vrijedni komentari i rasprave do-

prinijele opisanoj ideji proširenja. Ideja proširenja zaštite specifičnih interesa osoba s najtežim oblicima mentalnih poremećaja stoga je rezultat nastao u sklopu zajedničkog istraživačkog projekta »Javno opravdanje i pluralizam sposobnosti (JOPS)«, IP-2020-02-8073, financiranog od strane Hrvatske zaklade za znanost.

Kristina Lekić Barunčić

Rawls' Theory of Justice in the Context of Mental Disorders

Abstract

Rawls' theory of justice is the subject of numerous criticisms due to the impossibility of adequately including people with mental disabilities, either as legislators or as beneficiaries of the principle of justice. Martha Nussbaum's criticism is directed at the question of the legislative group and the possibility of including the interests of persons who, due to the criteria of rationality and reasonableness, are excluded from the process of forming fundamental principles of justice. In this paper, I recognize the problems that Rawls's theory faces in light of the above criticisms, and as a solution, I propose a constructive and positive interpretation of his theory of justice. Such an interpretation will allow us to expand the group of legislators through the inclusion of those individuals with mental impairments who, according to Nussbaum, are capable of participating in the selection of principles of justice. Furthermore, the offered interpretation will include people with the most severe forms of mental disorders within the scope of justice, through an extended list of reasons relevant to the justification of fundamental rights and principles of justice.

Keywords

John Rawls, theory of justice, persons with mental disabilities, Martha Nussbaum